նել իր տպաւորութիւնը, խրթին լեզուից դուրս բերել այս կամ այն եզրակացութիւնը,— խեղճ ժողովուրդը, որ դեռ հաստատ չէ իր նոր համոզմունքների մէջ, կրկին ենթարկւում է հին ուղղութեան։

Ահա ծիծաղելի գիտնական մարդիկ, ասում է նա։ Մենք թէև չը հասկացանք յօդուածի գաղափարը, բայց այնքան հասկացանք որ նա հերքում է առաջին լրագրի մտքերը, որք չափից դուրս հասկանալի էին և իրանց պարզութեամբ մեզ մոլորեցրին։

×

Միթէ գիտութիւնը կարող է այդքան հասկանալի լինել,—չէ այդ անկարելի է...

Ահա ինչ կը նշանակէ գիտութիւն՝ այնքան խոր բաներ, այնքան անհասկանալի, բայց երևի խելօք խօսքեր առաց յօդուածագիրը,—որ բոլորովին ցնցեց հին հաւատալից առաջին լրագրի յօդուածը...

Թէև մենք չը հասկացանք, բայց երևում է որ օրինաւոր կերպով բոթկեց միւսին...։ Ափսոս որ այնքան խելօք, գիտնական գլուխ է, որ բոլորը չը հասկացանք...

Ահա ի՞նչ է նշանակում գիտութիւն...

×

Չէ, պարոններ, գիտութիւնը պիտի լինի հասկանալի, ամենքին մատչելի, ժողովրդական։ Որքան հնարաւոր է նրա մտքերը պիտի լինին գործադրելի։ Նա ոչ թէ միայն պիտի մատչելի լինի առողջ դատողութեանը, բայց և պիտի նպաստէ ժողովրդի առողջ դատողութեան զարգանալուն։

×

Մենք հերքում ենք այն խելքը որ այնքան բարձր է, որ անըմբռնելի է...

Մենք ուրանում ենք այն գիտութիւնը, որ այնքան ուսումնական է, այնքան գիտնական է,—որ ոչինչ չես հասկանա...

×

Հաւատացէք՝ այն մարդը որ այնքան խելօք է խօսում, որ դուք չէք հասկանում,—նա ինքն էլ չէ հասկանում ինչ է խօսում։

Այն գիտութիւնը որ այնքան բարձր է,—որ բոլորովին անըմբռնելի է հասարակ մահկանացուի համար,—նա գիտութիւն չէ։

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

„Правительственный Вѣстникъ" լրագրում տպած է հետևեալ պաշտօնական հաղորդութիւնը։

„Վաթսուններորդ թուականների սկզբում քանի մի ռուս օրիորդներ գնացել էին արտասահման Ցիւրիխի համալսարանում դասեր լսելու համար։

„Սկզբում նրանց թիւը սահմանափակած էր, բայց վերջին երկու տարին սկսեց շատ աճել, և այս րօպէիս Ցիւրիխի համալսարանում և այդտեղի պոլիտեխնական դպրոցում հաշվում է հարիւրից աւելի ռուս կանայք։ Այդ միջոցում տեղեկութիւնք հասնում են նրանց մասին աւելի ու աւելի անաջող լուրեր։ Ռուս կանանց թիւը աճելով, ռուս գաղթականութեան առաջնորդները դարձրին այդ քաղաքը յեղափոխական պրոպագանդայի կենդրոն, և բոլոր ջանք են գործ դնում գրաւել իրանց և ուսում առնող երիտասարդութիւնը։ Նրանց ազդեցութեան տակ, ուսումնական պարապմունքները արհամարհելով, երիտասարդութիւնը յափշտակվում է քաղաքական գործունէութեամբ։ Երկու սեռի ռուս երիտասարդութեան շրջանում կազմվեցան զանազան քաղաքական կուսակցութիւնները, ամենածայրայեղ ուղղութեամբ։ Սլավոնեան սոցիալական—ռադիկալական ընկերութիւն, սլավեանների կենդրոնական յեղափոխական մասնաժողով, միջազգային ընկերութեան ռուս և սլավոնեան բաժանմունք բացված են Ցիւրիխի մէջ, որք իրանց անդամների թւում ունին բաւական ռուս երիտասարդներ և օրիորդներ։

Ռուս գրադարանում, ուր մեր լրագիրների ու օրագիրների հրատարակիչներից շատերը անվաճառ են ուղարկում իրանց հրատարակութիւնը, կարդացվում են դասախօսութիւնք, որոց բովանդակութիւնը ունի յեղափոխական բնաւորութիւն։ „Պուգաչէվի ապստամբութիւնը", „Ֆրանսիայի յեղափոխութիւնը 1870 թուի" ահա դասերի սովորական բովանդակութիւնը։ Մշակների ժողովներին այցելութիւնը օրիորդների համար սովորական պարապմունք է դարձել, մինչև անգամ այնպիսիների համար, որք գերմաներէն էլ չեն հասկանում, և բաւականանում են ընկերների բարացի թարգմանութեամբ։ Քաղաքական շարժումը մոլորեցնում է երիտասարդ, անփորձ գլուխները և տալիս է նրանց վնասակար ուղղութիւն։ Ժողովներ, կուսակցութիւնների միջումը մոլորեցնում են օրիորդներին որք արվեստական, ապարդիւն շարժումը ընդունում են որպէս իրական կեանք։ Յափշտակված լինելով քաղաքականութեամբ, օրիորդները ընկնում են գաղթականների առաջնորդների ազդեցութեան տակ և դառնում են նրանց ձեռքում հնազանդ գործիք։ Ամեն տարին երկու, երեք անգամ գնում են Ցիւրիխից Ռուսաստան, իրանց հետ բերելով զանազան յանձնարարութիւններ, նամակներ, քաղաքական յայտարարութիւններ և յանցաւոր պրօպագանդայի մէջ ամենաջերմ կերպով մասնակցում են։ Ուրիշները յափշտակվելով ազատ սիրոյ կոմունիստական վարդապետութեամբ, կեղծ ամուսնութեան քողով հասցնում են մինչև ծայրը իրանց անպատւութիւնը դէպի հիմնական սկզբունքը բարոյականութեան և ողջախոհութեան։

Ռուս կանանց անվայել վարմունքը տեղական բնակիչների անբարեկամութիւնը զարթեցրեց և մինչև անգամ տանտիկինները յօժարութեամբ նրանց բնակարանները չեն վարձում։ Աղջիկներից մի քանիսը այնքան ընկած բարոյապէս, որ ուսումնասիրում են մանկաբարձութեան այն ճիւղը, որ ամեն երկրում օրէնքներից պատժվում է և ազնիւ մարդիկների կողմից արհամարհանքի առարկայ է լինում։

„Այդ տեսակ բարոյական անկումն չէ կարող իր վրա չը դարձնել տէրութեան ուշադրութիւնը։ Չէ կարելի մոռանալ որ այդ կանայքը ժամանակով վերադառնալու են Ռուսաստան և կը լինին ամուսիններ, մայրեր և դաստիարակներ։ Չէ կարելի սարսափով չը հարցնել՝ ինչ սերունդ կը կրթեն այդ տեսակ կանայք։

„Տէրութիւնը չէ կարող անհոգ հանդիսական մնալ այդ բարոյական անկման, որին զոհ դարձաւ ռուս երիտասարդութեան՝ թէև աննշան մասը։ Նա ձգտում է իր պարտաւորութիւնը պատերազմել ամեն չարի հետ և վճռեց գործ դնել ամեն նրանից կախված, սակայն գլխաւորապէս ազդու [illegible] միջոցները։

„Տէրութիւնը միշտ համակրութեամբ էր նայում կանանց սեռի համար բարձր կրթութեան պահանջի վրա, որ արտայայտվում է ընդունակ և ուսումնասէր անձանց մէջ։ Մի քանի ուսումնարանների մօտ, որք ենթարկված են Նորին Կայսերական Մեծութեան սեփական կանցելարիայի IV բաժանմանը, հիմնված են առանձին մանկավարժական կուրսերը, որք թէև բարձր ուսումնարանների ընթացքը չունին, այնուամենայնիւ գերազանցում են կանանց կրթութեան ընդհանուր մակերևոյթից։ Բացի սորանից լուսաւորութեան մինիստրութիւնը թոյլ տուեց Ս. Պետերբուրգում և Մոսկվայում առանձին դասընթացքներ, որք կարդում են համալսարանի պրօֆէսօրները համալսարանական ընթացքին հաւասար։ Վերջապէս կայսերական բժշկական ճեմարանի մօտ հիմնվեցաւ որպէս փորձ չորս տարվայ համար առանձին դասընթացք գիտնական մանկաբարձներ պատրաստելու համար, իսկ լուսաւորութեան մինիստրութեան մէջ նախագծվում է հիմնել այդ տեսակ դասընթացքները բոլոր համալսարանների մէջ՝ որ ունին բժշկական բաժին։ Բացի սորանից այժմ Բարձրագոյն հրամայած է ներկայացնել կանանց սեռի բարձր կարգի ուսումնարանների պրօէկտը խիստ և սահմանված դասընթացքով, նախ Ս. Պետերբուրգ և Մոսկվա քաղաքներում և ապա միջոցները գտնելուն պէս, և այլ համալսարանական քաղաքներում։

„Այդպէս ուրեմն, տեղեկելով և պահպանելով հիմնարկութիւնները որք բաւականացնէին կանանց բարձրագոյն ուսման պահանջին, տէրութիւնը տալիս է ցանկացողներին լիակատար կարողութիւն ստանալ գիտնական հմտութիւններ հայրենիքի սահմաններում։ Բայց ան ասած, ոչ թէ միայն սովորելու ծարաւը քաշում է ռուս կանանց Ցիւրիխ։ Եթէ արևմտեան Եւրոպայի պետութիւնները, որք նշանաւոր կերպով մեզանից առաջ են կրթութեան մէջ, նոյնպէս չեն թոյլ տալիս կանանց մտնելու բարձր ուսումնարանները, Ցիւրիխում նրանց կանանց թիւը ընդամէնը կազմում է միայն 20 պրոցէնտ ռուս կանանց թւից,—դժուար է չը գալ այն եզրակացութեանը, որ մեր մանկահասակ հայրենակից օրիորդներից մեծ մասը մտնում են Ցիւրիխի համալսարանը ենթարկվելով այնպիսի ներգործութիւններին, որք կրթութեան ձգտման հետ ոչինչ հասարակ չունին։ Վերջերս պրօպագանդա մեր մի մասի օրագրութեան, անհիմն հասկացողութիւն կնոջ կոչման ընտանիքի և հասարակութեան մէջ, յափշտակութեամբ մոդայի գաղափարներով,—այդ բոլոր պատճառները շատ թէ քիչ ներգործութիւն ունին այն երևոյթի վրա, թէ բազմաթիւ ռուս կանայքը գումարվել են Ցիւրիխում։ Մեր գաղթականների առաջնորդները օգուտ են քաղում այդ բոլոր հանգամանքներից և գրաւելով մանկահասակ անփորձ օրիորդներին, գցում են նրանց քաղաքական շարժման մէջ, անդառնալի կորցնելով նրանց։ Տէրութիւնը չէ կարող համաձայնել այն մտքի հետ որ դոկտորութեան երկու երեք դիպլոմները, կարող են բաւել այն վնասները, որք ծագում են երիտասարդ սերունդի բարոյական ան-

---

ինեն էզ տանուտէրները։ Մի ծառայող. «Ով պէտք լինի, ի՞նչ պէտք է մենք պէտք լինենք։ Մենք թէ և իրաւարաններ չենք, բայց ունենք մի նահանձելի անցեալ. որի համար, պատմութիւնը մի երկու խօսք կասի (խորը պատւութիւն)։ Չը գիտեմ, մեզանից առաւել, ո՞վ է մեր կըզու զանազան վիճաբանական գործերի վերայ ամբողջ քսան տարով նստել (լսեցէք լսեցէք), ու գործի տէրոջը, ագի պէս—ագել, կատի պէս—կատել, ուագի պէս—չագել, իւղ և ծածը քամել, մինչև որ մի փճիռ կառայինք..։ Մի Ձայն։ «Ես ըլիմ իմ հոգին, դրուստ է ասում»։ Մի իրաւաբան։ Պարոններ, ի վերա հիման այս ինչ օրինաց, այն ինչ յօդուածի և հրատարակութեան, այսինքն, այս տպված գրքի, որ հիմի ձեռքիս ունեմ բռնած, ու միւսներին էլ գլխիս տակն եմ դնում (օրօշկաօց) որի մէջ գրած են այդ օրէնքները. որոնց ես արժէր մասին խաղած ունեմ, որոշհետև անտիր չեմ խմանում որ ասեմ (էլի օրօշկաօց..) որոնք ես, պատիւ կը համարեմ կարդալ ժողովի մէջ և մի և նոյն ժամանակը յայտնել իմ անկեղծ շնորհակալութիւնը, որ այնքան համբերութիւն ունէք որ ինձ լսում էք (խամփալու ձայներ) և զարմանալ, որ ես դեռ յառաջարանս հազիւ սկսած՝ դուք վերջէն սկսում էք քնել, որը ես անճարացած իմ ճառս կիսատ եմ թողում. և վերջապէս յայտնում մի ձայն. փառք Աստուծոյ..) որ իմ կարծիքով մեր «տանուտէրներից» երկուսը վաճառական լինին,—որոնք կըզու ամէն առուտուրի գործերին տեղեակ են. իսկ մինը իրաւաբան, որ «ընդհանուր ուղղութիւն կտայ. և վճիռ կը դնի վէճերի մէջ՝ ընդհանուր օրինական կողմերը (ծափահարութիւն) մենք չենք կամենում որ, վաճառական-ները գործին մասնակից չը լինեն, (լսեցէք. լսեցէք...) ու աշխատանքի մեծ մասը իրանց վերա չը գցեն, (շարժողութիւններ) մենք կը կամենայինք միայն, որ—վաճառական տանուտէրները ձրի ծառայեն, վարձ միայն իրաւարանը ստանայ։ Մի Ձայն։ «Վո՞նց չէ, ձիր հորն օղորմի»։ Իրաւաբանը։ «Մենք էզպէս վարվում ենք, ոչ թէ չահասիրութեան նպատակաւ, (ընդհանուր ծիծաղ, շատ մարդիք փորերը բռնում են) այլ այն խորը համոզմունքից ստիպուած. (սաստիկ շփոթ, մի ձայն. «դու էստի համ ու հոտ չը թողիր») որ վաճառական տանուտէրին վարձ տալով շատ կարելի է ջոկվին մանկացած մարդիք։ Մի Ձայն։ Խիլքի արի, խիլքի պարոն, ինչպէս ասում։ Իրաւաբանը։ „Լաւ իմացէք, որ այդպիսի դէպքում, մեծ գեր կը խաղայ ազգականութիւնը... (շփոթը աւելանում է, իրաւաբանի ձայնը չի լսվում, մինչի որ, ատենապետը երեք անգամ ասը խփելով՝ հազիւ թէ լռութիւնը տիրում է) Ատենապետը։ „Պարոններ, դուք մէկ մէկու խանգարում էք. այդպէս չի լինի. այդպէսութիւնով՝ մենք մէկ մէկու չենք կարող հասկանալ"։ Մի Ձայն։ „Հալբաթ վուր չենք հասկանայ. Ատենապետը։ „Խնդրեմ ձեր տեղը նստէք պարոն։ Մի վաճառական։ „Ես նստած չեմ կանացի խօսի"։ Ատեն. Խօսքը ուրիշին է պատկանում"։ Վ ա ճ. „Վո՞նց թէ ուրիշին, լեզուս խո չիք կանայ կտրի" Ատեն. „Դուք առ ժամ մի՛ք խօսի"։ Վ ա ճ. Չիմ կանայ վուր չը խօսիմ"։ Ատեն. „Ասում եմ մի՛ք խօսի„։ Վաճ. „Ասուած գիտենայ չիմ կանայ"։ Ատեն. „Ցետոյ խօսեցէք"։ Վ ա ճ. Չի ըլի է. կուճիս կուտրաքի. վուր հիմի չը խօսիմ. (ընդհանուր ծիծաղ)։ Ատեն. Դէ լաւ, խօսիր։ Վ ա ճ ա ռ ա կ ա ն ը. Միծապատիւ պարոնիր, աղաղակէք, ու փէզլուսգէք. վուննց որ տեսնում իմ ես բաց աչքով դուք ձեր բան ու գործը թողած. մոզիք էլի էստի, վուր մեր սազի (ուզում է ասել կըզու) խալխի համայ քօղվէք (ուզում է ասել տանուտէր) ջոկէք։ Մի ձայն։ Դուրթ է դուրթ։ Վաճառականը։ Ես մէ ձիգ ուզում իմ ջէր հարցնի, թէ դուք, ջուրը չը տէհած, վուտնիրդ հըրէք հանում, (ընդհանուր ծիծաղ) ինչ իք ծիծաղում, սուտ իմ ասում։ Հէր օխնածնիր, իրէք մարդ չիք կանացի ջոկի. ու էնքան զըզըռոց էք գցի. (մի ձայն. «էզ ասա է») վուր խալխին խիղճ, ինչ կօսէ։ Ամենըդ մէ մէ սար զանակ վիր էք կալի, ու ձեր կուտնիք թլաշում։ (Մի ձայն. «դուրթ է ասում խալխի իմ Աստուծը»)։ Էլ ախր մեր պարուն աղվակատն ասաւ մեր վաճառական խալխի համայ թէ՛ ջափամը միզ հէց ննգեր էլէք. ամա, փուղումը կի չէ... Արա խելօք մարդը էս հանցի բան կօսէ. Էչի մշակնիր ինք։ Մի ձայն։ Չիմ գիտի։ Վաճառականը։ Մուլաֆեօ, բէրնումս մի խօսի։ Մենք աշխատինք. փուղը դուք ստանաք. էդ վուրդանցի օրէնք է։ (Մի ձայն. «հալբաթ էտ էլ մոդա է»)։ Արա էս ասելու խօսք է, ծօ թէզըրուստը դուզիք. կուտր ներգածնիրը մենք կի չինք, դո՛ւք իք. պարոն աղվակատնիր... (աֆէրում, աֆէրում...) Հարամութէնով կուտրացող մեր մէջը քիչ կայ. ամա հալալութէնով աղվակատութին անող խո քիչ տէհայ։ (հաջան, հաջան) խո չիմ գիդի, թէ ամէն կուտր ներգնող վաճառական—ինչով է փիս... ու ամէն փուղավուր հարուստ—ինչով է լաւ. խօսքը ջեր բերնէրումդ էլինցէք, ու էնէնց դուս թողէք։ Աստուծ գիտենայ, կուտր ներգած մարդիք գիտիմ, վուր նրա մէկ խօսքի հիդ, հարուստի հազար օրթում ու Աստված վկան—չիմ փոխի. խմանումիք թէ չէ, հիմի ինձ ասէք. թէ ձիր հոր գերեզմանը կու սիրէք, որ թէ մէ մարդ վուր առաջ հալալ առուտուր էր անում, ամա վիրջը կուտրացիլ է. բէրինք, իրան ջափահախ տանք. ու միզ համա քէզխուդայ նշանակինք.—ինչ փիս կուլի... Դուք հէնց գիդիք. մէ հարուստ մարդ վուր ջոկինք, նա քրթամ չի վիկալնի։ Բօղազին կու կանգնի, ամ։ Էչի խիղճ մարդը, էսէնց բանումը, ուփրօ հալալ կուժամ գայ, չունքի լաւ գիտէ, վուր, թէ մէ հարամութին տէհան, գլխումը կուտան ու դուս կօնին, իժում էն մէ քանի շահին վուր ստանումէ, էնդումէն էլ պիտի զրկվի. Գիտիք ինչ է, վէրին Աստուծ կայ, ու խո էլ մէ հոգի ունիմ տալու, խո ձեզ աշկարա ասում իմ, վուր,—աւելի լաւ է, խղճութեան պատճառից հարամ-կուտրացածին ջոկիլ, քան թէ ազահ փուղավուրին։ Աղքատ-հարամը կու դրասվի—իթէ փուղ տաս ու վիճակը բարէլաւիս, ամա, ազահ-ունէվորին—վունչնչիմէն վունչնչով չիս դրասի։ Դուրթ իմ ասում գանայ, թէ մարդ էք, ջուղաբ տուէք։ Հիմի խո պրծայ։

—Դորթ ես ասում պարոն վաճառական, շատ դորթ ես ասում. Չը նայելով առածներից բոլոր ճշմարտութեան, ծ ո ւ ռ ը դ ա տ ո ղ ո ւ թ ի ւ ն ն ե ր ը—չը դ ր ա վ ե ց ա ն. Մեր կըզու իմաստուն Սողոմոնները վճռեցին—մէկ իրաւաբանը, ա ն պ ա տ ճ ա ռ փ ո ղ ս տ ա ն ա յ, ու վարձ ա ռ ր վ ի. իսկ երկու վաճառականներդ, անպատճառ, ձ ե ր բ ա ն ու գ ո ր ծ ի ց յ ե տ ը ն կ է ք. ու ա ն պ ա տ ճ ա ռ,—ի ՜ չ ի մ ա ր տ ի ր ո ս ո ւ թ ի ւ ն ա ր է ք...

Զ ա ք ո ւ ճ.